

SIYASAL PARTİ SİSTEMLERİNİ TASNİF ÖNERİLERİNE ELEŞTİREL BİR YAKLAŞIM*

Ali Yaşar SARIBAY**

I

Sosyo-politik birer olgu olarak sosyal mobilizasyonun artması, siyasal bilincin yükselmesi ve kitlesel katılımın genişlemesi, siyasal parti olgusuna ayrı bir önem kazandırmıştır¹. Özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde gerek demokratik gerek demokratik olmayan toplumlarda partiler siyasal katılmayı organize eden, parti sistemleri de katılmanın genişliğini etkileyen unsurlar durumuna girmişler² ve siyaset yazınının birincil konusu olmuşlardır.

Siyaset yazınındaki bu zenginleşmeye karşın, parti sistemleri üzerine yapılan incelemelerin sayısı, genel olarak partiler üzerine yapılan incelemelerin sayısı yanında düşük kalmıştır³. Bu az sayıdaki incelemeler de daha çok seçim sistemleri ile partilerin sayısı arasındaki ilişki üzerine yoğunlaşmışlardır. Bilindiği gibi, bu tür çalışmaların en önemlisi Duverger'in *Siyasal Partiler* kitabıdır⁴. Duverger seçim sistemlerini partilerin sayısını belirlemede en önemli etken olarak nitelemiş, özellikle tek-turlu çoğunluk sistemini iki parti sistemini doğurması ya da teşvik etmesi açısından adeta "sosyolojik bir yasa" olarak sunmuştur⁵. Bunun yanında, Duverger, parti sistemlerinin tasnifinde sayısal ölçütü savunmuş ve üçlü bir ayırımı öngörmüştür: Tek parti, iki parti ve çok parti sistemleri. Buna karşın, Özbudun'un da belirt-

* Bu yazı ileride gerçekleştirmeyi düşündüğümüz bir çalışmanın ön taslağıdır. Asıl üzerinde durmak istediğimiz "Türk Parti Sisteminin Evrimi", ikinci bir yazının konusudur.

** Uludağ Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Yardımcı Doçent

1 S.P. Huntington, *Political Order in Changing Societies*, New Haven, 1975, 9.b., s. 5.

2 Aynı eser, s. 398; 401.

3 J. Blondel, "Party Systems and Patterns of Government in Western Democracies" *Canadian Journal of Political Science*, 1, (1968); s. 180/dipnot 1.

4 Seçim sistemleriyle parti sistemleri arasındaki ilişkiyi ilk ele alan çalışma F.A. Hermens'indir: *Democracy or Anarchy?*, Notre Dame, 1941. Duverger'in çalışmalarının yayınlanması bu kitaptan sonradır: *Political Parties*, ve *L'influence des Systemes electoraux sur la vie politique*, Paris, 1950. Duverger'den sonraki çalışmalar ise şunlardır:

E. Lakeman ve J.D. Lambert, *Voting in Democracies*, London, 1950; C. Leys, "Models, Theories and the Theory of Political Parties", *Political Studies*, VII, no. 2. Bkz., Blondel, *a.g.m.*, s. 182/dipnot 2.

5 Bkz., M. Duverger, *Siyasi Partiler*, (Çev. E. Özbudun) Ankara, s. 197.

tiği gibi, Duverger'nin temel parti sistemleri tasnifinin sadece partilerin sayısına dayandırdığını ileri sürmek pek doğru sayılmaz. Duverger'ye göre bu tasnifde partilerin sosyolojik mahiyetleri arasındaki belirli farklar da sözkonusudur. Ama gene de tasnifinin, sözgelisi tek parti sistemi gibi çok değişik tipleri içine alan, fazla geniş ve geniş olduğu için de nispeten anlamsız olan bir kategoriyi içirdiğinden ötürü kusursuz olduğu söylenemez ⁶. Zaten, parti sistemlerini tasnifde yeni öneriler getiren çalışmalar da, sayısal ölçütün kusursuz olmadığı ve yetersizliği noktasından hareket etmişlerdir.

Duverger'nin *Siyasal Partileri*, aynı zamanda bu alandaki yazının zenginleşmesine de katkıda bulunmuştur. Gerçekten, 1950'lere gelinceye kadar siyasal partiler incelemeleri, gerek Avrupa'da gerek Amerika'da "siyasal biyografi ve siyasal ideoloji" düzeyinde kalmış ⁷ ancak Duverger'nin kitabının yayınlanmasından sonradır ki, bir partinin ya da belli bir ülke partilerinin tasviri olarak incelenmesi yerine, sistematik ve karşılaştırmalı parti araştırmalarına yönelinmiştir ⁸.

Dolayısıyla bu yazıda, özellikle Duverger'den sonra geliştirilen belli başlı tasnif önerileri ve bunların ortaya çıkardığı bazı sorunlar tartışılmaya çalışılacaktır.

II

Bu yıllar içinde ilk belirtilmesi gereken araştırma, 1956'da yayınlanan ve S. Neumann tarafından derlenen *Modern Political Parties. Approaches to Comparative Politics*'dir.

Ancak, araştırma derleyenin önsözde de belirttiği gibi, ansiklopedik bir panorama niteliği taşımasına ⁹; karşılaştırmalı siyaset açısından sistemli ve kapsamlı olmasına karşın, parti sistemleri tasnifinde yeni bir şey söylememektedir.

Bu çalışmadan dört yıl sonra gene karşılaştırmalı siyaset alanında gerçekleştirilen bir araştırmada Almond ve Coleman, ilk kez klasik tasnif dışında bir tasnif denemesine girişmişlerdir. Bugün alanının klasikleri arasına giren bu eserde önerilen yeni tasnife göre beş tip parti sistemi ortaya çıkmaktadır ¹⁰:

1. Totaliter parti sistemi
2. Otoriter parti sistemi
3. Otoriter olmayan hâkim parti sistemi
4. Yarışmacı iki parti sistemi
5. Yarışmacı çok parti sistemi
 - a) İşleyen (working) çok parti sistemi (İskandinav ülkeleri)
 - b) İşlemeyen (immobilist) çok parti sistemi (Fransa ve İtalya)

6 E. Özbudun, "M. Duverger'nin Siyasi Partiler'i ve Siyasal Partilerin İncelenmesinde Bazı Metodolojik Problemler", *A.Ü. Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. XXI, No. 1-4, 1964, s. 40-41.

7 Bkz., zikreden, E. Özbudun, *Siyasal Partiler*, Ankara, 1979, 3. b., s. 5.

8 Aynı eser, s. 12.

9 S. Neumann (ed.), *Modern Political Parties*, Chicago, 1975, Midway Reprint, s.v.

10 G. Almond-J.S. Coleman (eds.). *The Politics of Developing Areas*, Princeton, 1970, sixth Printing, s. 40.

Görüldüğü gibi tasnifte sayısal ölçüt tamamen bir kenara bırakılmıştır. Ancak bu tasnifin fazla soyut olduğu söylenebilir. Örneğin, 3., 4., 5. kategoriler arasında ayırıcı bir sınır çizmek pek kolay görünmemektedir. Bu zorluğun kavramsal işlem-selleştirmeye ilişkin olduğu söylenebilir. Bir kavramın işlemisel tanımı kavramın anlamsal içeriğini belirgin ve açık kılmalıdır. Bunun için de, kavramın işlemisel tanımının yanında, onun diğer kavramlarla ve hatta karşıt-kavramlarla (eski deyimle mefhum-u muhalifleriyle) olan ilişkisi de belirtilmelidir. Bu açıdan bakıldığında "otoriter hâkim parti" kavramının "otoriter olmayan hâkim parti" kavramıyla; aynı şekilde "yarışmacı iki parti" ve "yarışmacı çok parti" kavramlarının da, "yarışmacı olmayan iki parti" ve "yarışmacı olmayan çok parti" kavramlarıyla olan ilişkilerinin belirtilmiş olması gerekirdi. Araştırmada böyle bir çabaya rastlamıyoruz. Herhalde bu yüzden, Almond ve Coleman'ın tesniflerinin soyut düzeyde zihinsel olarak yapılan kavramlaştırmayla, somut düzeyde gözlemsel olarak tiplendirme arasındaki çakışmayı içermediği söylenebilir.

Bir başka nokta, Almond ve Coleman'ın sayısal ölçüt yanında ideolojik ölçüte ağırlık veren formülasyonlarındaki bulanıklıktır. Yazarlar bu formülasyon bağlamında bir "yarışmacı" - "yarışmacı olmayan" sistemler ayırımı yapar görünmektedirler, ancak yarışmaya esas olmak üzere partileri neye göre hesaba kattıklarını ve partiler arasındaki ideolojik mesafeleri hangi ölçüte göre belirlediklerini bildirmemektedirler.

III

Polonya'lı siyaset sosyoloğu Wiatr'ın önerdiği tasnif sayısal ölçütün taraflılığını eleştirerek konuya girmektedir. Wiatr'a göre, parti sistemlerini sayısal ölçüte göre sınıflandırma, varolan partilerin sayısına dayanmakta, yani mevcut sistem tarafından kabul edilen oyunun kurallarını altında iktidar mücadelesine *de facto* katılan partilerin sayısına dayanmaktadır¹¹. Yazar önerisini geliştiren Polonya'lı sosyolog W. Zakrzewski'nin şu varsayımını esas almaktadır: Bazı halk demokrasilerinin parti sistemleri işbirliğine dayanan çok parti sistemleridir¹². Bu varsayım çerçevesinde Wiatr, Polonya'yı örnek göstererek bu ülkede dar anlamda bir tek parti sisteminden sözedilmeyeceğini belirtmekte, bu ülke için "Hegemonyacı parti" sistemini önermektedir. Bu açıdan bakıldığında, tek parti sisteminde iktidar için rekabet yoktur, muhalefete izin verilmez. Hâkim parti sisteminde ise, tek bir parti, diğer partilerin ve grupların varlığına karşın, sürekli olarak siyasal liderliği elinde tutar. İşte hegemonyacı sistem tek parti ve hâkim parti sistemleri arasında yer alan bir sistemdir. Her üç sistemin ortak bir yanı, siyasal liderliğin tek bir partinin elinde bulunması ve bu partinin tüm ulusun temsilcisi olarak davranmasıdır¹³.

Kısacası, Wiatr'ın tasnifinde yeni olan hegemonyacı parti sistemi kategorisidir. Bu tasnife göre 5 tip parti sistemi sözkonusudur¹⁴:

11 J.J. Wiatr, "One - Party Systems — The Concept and Issue for Comparative Studies", *Cleavages, Ideologies and Party Systems* (eds.:E. Allardt - Y. Littunen), Turku 1964, s. 281.

12 Aynı makale, s. 282.

13 Aynı makale, s. 283—284.

14 Aynı makale, s. 284.

1. Çok parti sistemi
2. İki parti sistemi
3. Hâkim parti sistemi
4. Hegemonyacı parti sistemi
5. Tek parti sistemi

Yazar, şematik olarak bu parti sistemi tiplerini şu şekilde karakterize etmektedir (Çizelge 1):

Çizelge: 1

Tek ya da çok merkezli sistem	Çok merkezli parti sistemi			Tek merkezli parti sistemi	
Yasal muhalefetin varlığı ya da yokluğu	Siyasal muhalefet var			Siyasal muhalefet yok	
İktidar için gerçek rekabet	İktidar için gerçek rekabet var		İktidar için gerçek rekabet yok		
Hükümet eden çoğunluğun parti kompozisyonu	Koalisyon esas	Koalisyonlar gerekli değil hükümetler bir partinin çoğunluğuna dayanmakta			
	Çok parti sistemi	İki parti sistemi	Hakim parti sis.	Hegemonyacı par.	Tek parti sistemi

Kaynak: Wiatr, a.g.m., s. 284.

Çizelge 1'den de görüldüğü gibi, parti sistemlerini tasnifinde "çok merkezli" ve "tek merkezli" olmak üzere iki temel kategori sunulmaktadır. Bu iki temel kategori altında topladığımızda çok parti sistemi tipinin çok merkezli parti sistemi kategorisine dahil olduğunu; tabloda belirtilen çift çizginin sol tarafında bulunan özellikleri içerdiğini görmekteyiz. İki parti sistemi, hâkim parti sistemi, hegemonyacı parti sistemi de "çok merkezli parti sistemi" kategorisine girmektedirler. Kuşkusuz, yazarın da belirttiği gibi, bu iki temel kategori arasında geçişler sözkonusudur. Örneğin, 1944 ve 1948 yılları arasında Avrupa "halk demokrasileri" nde biçimsel çok parti sistemi ve *de facto* hakim parti sistemleri tek parti ya da hegemonyacı parti sistemlerine dönüşmüştür. Keza, Atatürk'ün ölümünden sonra, zıt yönde bir değişim Türkiye'de görülmüş, tek parti sisteminden hakim parti sistemine geçilmiştir¹⁵.

Bu tasnifin Almond ve Coleman'ın tasnifine oranla daha açıklayıcı olduğu söylenebilir. Bununla beraber, Wiatr'ın tasnifinde bulanık olan husus, iktidar yarışına *de facto* katılmayan partileri gözönüne alırken ne gibi bir ölçüte başvuracağımıza ilişkindir. Örneğin, bu partilerin aldığı oylar mı, parlamentoda sahip olduğu sayılar mı, vd. gözönüne alınacaktır; bu konuda herhangi bir açıklama yapılmamaktadır.

Çok önemli olmamakla beraber böyle bir bulanıklığın yazarın incelemesindeki farklı sorunsaldan kaynaklandığını söylemek mümkündür. Wiatr'ın üzerinde

15 Aynı makale, s. 285.

durduğu konu, parti sistemleri açısından sosyalist toplumların durumudur. Vurguladığı nokta ise, bu toplumlarda da "işbirliğine dayanan" nitelikte bir yarışmanın bulunduğudur. Wiatr'a göre, sosyalist toplumları karakterize eden, devlet otoritesinin doğrudan sosyal sürece müdahalesidir. Bu durumda siyasal kurumlar önemli işlevlere sahiptirler ve siyaset toplum yaşamında merkezi bir rol oynar. Öyle ki, kapitalist bir toplumda piyasanın oynadığı rol ne ise sosyalist bir toplumda da siyasetin ki odur. Dolayısıyla bu toplumlarda siyaset, sosyal bütünleşmeyi sağlar, sosyal yaşamın siyasal olmayan alanlarında büyük ölçüde sosyal sürecin yapısını ve yönünü belirler ¹⁶.

Wiatr'ın "halk demokrasileri" nde bu işbirliğine dayanan yarışma anlayışını ideolojik nitelikli bir varsayım olarak değerlendirsek bile, siyasal sistemler konusundaki ayırımının dayandığı mantığın doğru olduğunu söylemek zorundayız: Parti sistemi odağından baktığımızda, elbette kapitalist ve sosyalist toplumların farklılık göstermesi doğaldır. Wiatr'ın söylediği ise, bu toplumlar farklı yapılara dayandıkları için parti sistemleri de farklıdır. Dolayısıyla, yarışmacı-yarışmacı olmayan sistemler ayırımında bu farklılığın akılda tutulması gerekmektedir.

IV

LaPalombara ve Weiner'in tasnif önerileri yarışmacı - yarışmacı olmayan temel iki kategoriye dayanmaktadır. Temel iki kategori içinde yer alan yedi alt-kategoriler ise şunlardır ¹⁷:

I. Yarışmacı Sistemler:

- 1) Hegemonyacı - ideolojik parti sistemi
- 2) Hegemonyacı - pragmatik parti sistemi
- 3) Değişmeci - ideolojik parti sistemi
- 4) Değişmeci - pragmatik parti sistemi

II. Yarışmacı Olmayan Sistemler:

- 1) Otoriter tek parti sistemi
- 2) Çoğulcu tek parti sistemi
- 3) Totaliter tek parti sistemi

LaPalombara ve Weiner'in tasniflerinde yeni olan yan, yarışmacı ve yarışmacı olmayan ve ideoloji - pragmatizm eksenleridir. Bununla beraber tasniflerinin çok güçlü olduğunu söylemek zordur. Her şeyden önce, çoğulcu tek parti sistemi tipi (Meksika, Senegal, Sierra Leone, Fildişi ve Kamerun) yarışmacı olmayan sistemler bağlamında yapay bir görünüm kazanmaktadır, çünkü, çoğulculuk daima yarışmanın varlığına bağlıdır. Eğer, hem en azından görünür de yarışmadan, hem de tek partiden sözedeceksek, bu hegemonyacı olarak adlandırılan ayrı bir parti sistemi tipidir ve yarışmacı kategori içinde yer alması daha mantıksaldır.

Belki bu noktada özgül olarak tek parti sistemleri üzerinde yapılan tartışmalara değinmek gerekebilir. Ancak, amacımız bir bütün olarak parti sistemlerini tas-

16 J.J. Wiatr, "The Hegemonic Party System in Poland" *Mass Politics: Studies in Political Sociology*, (eds.: E. Allardt - S. Rokkan), New York, 1970, s. 313.

17 J. LaPalombara - M. Weiner. "The Origin and Development of political Parties", *Political Parties and Political Development*, a.g.d., s. 36-40.

nif önermeleri üzerinde durmak olduğu için, konumuzun dışına çıkmak istemiyoruz¹⁸.

Yalnız, yeri gelmişken özellikle "totaliter" tek parti üzerine yapılan yorumlara değinmek uygun olacaktır. Hemen belirtelim ki, totaliter-otoriter ayrımı çağdaş siyaset biliminde işlevsel olmaktan çok söyleysel bir kategorileştirme sayılmaya başlanmıştır. O kadar ki, Batı siyaset biliminin önde gelen adları "bir süreden beri Sovyet ve Doğu Avrupa Komünist partileri için, yetersizliğinden ötürü "totaliterlik" modelini kullanmaktan vazgeçmişlerdir. Hatta bir yazara (R. Borrowes) göre günümüzde siyaset biliminde bu konuda egemen olan görüş, "totaliterlik teriminin, hızla değişen karşılaştırmalı siyaset alanının dışında ve ondan yalıtılmış olarak geliştirilmiş bulunmasından ötürü sakıncalar taşıdığı yolundadır"¹⁹.

V

İlginç bir tasnifi 1968'de yazdığı bir makalede J. Blondel yapmıştır.

Blondel'in sorunsal parti sisteminin hükümet yapısının tipi ve niteliği üzerine olan etkisini irdelemektir. Ona göre, parti sistemini çözümlerken gözönüne alınması gereken ölçütler şunlardır²⁰:

1. Partilerin sayısı
2. Partilerin gücü
3. Partilerin ideolojik yelpazedeki yerleri
4. Partilerin gördükleri destek
5. Partilerin örgütü
6. Partilerin liderlik tipi.

Batılı liberal demokrasiler sözkonusu olduğunda, bu ölçütlerden ilk üçünü gözönüne alarak çözümleninin sınırlandırılabilceğini söyleyen Blondel, parti sistemleri tipini sözkonusu ölçütlere göre tasnif etmektedir. Örneğin, partilerin sayısı ölçüt alındığında Blondel'in tasnifi açısından klâsik tasnifin (tek parti, iki parti, çok parti) dışında yeni olan "üç parti sistemi" ya da "iki buçuk parti sistemi" (Two - and - a half party system) dir²¹. Yalnız, bu kategori pratikte yaygın olan bir tipolojiyi değil, bir "geçiş" aşamasını simgelemektedir. Bu kategoriyle sayısal ölçü-

18 Tek parti konusunu hem teorik hem de amprik olarak tartışan iyi bir kaynak için bkz., S.P. Huntington - C.H. Moore (eds.), *Authoritarian Politics in Modern Society*, New York, 1970.

19 Zikreden, M.Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923 - 1931)*, Ankara, 1981, s. 14/dipnot 8.

Tunçay'ın kendisi aynı dipnotunda "totaliterlik" kategorisinin en önemli sakıncasının, Faşizm'le Komünizm'i aynı çuvala koymak, dolayısıyla liberalizmin her ikisine üstünlüğünü vurgulamak eğilimini yansıtmak olduğunu söylemekte ve şöyle devam etmektedir: "Bu ise, geçerliği tartışmalı bir ideolojik tutum oluktan başka, dikkati modeller arasındaki ayrılıklardan çok benzerliklere çekmekle de doğru çözümlenme yapmak olanağını azaltmaktadır. Ayrıca, totaliterlik, kavramın özü gereği, görecelendirmeye elverişsiz mutlak bir anlam taşımaktadır. Oysa, devletin özel yaşamı total olarak denetim altına alması bütün aşırılıklarına karşın, Stalin Komünizmi ve hatta "Hitler Nazizmi için bile, bir abartmadan başka bir şey değildir".

20 Blondel, *a.g.m.*, s. 183.

21 Aynı makale, s. 185.

te partilerin gücü ve ideolojik yelpazedeki yerleri gibi temel iki yeni ölçüt sözkonusudur.

Partilerin güçleri dikkate alındığında iki tip parti sistemi gözlenmektedir ²²:

1. İki parti sistemi
2. İki buçuk parti sistemi

İdeolojik yelpazedeki yerleri açısından ise, dörtlü bir tasnif sözkonusudur ²³:

1. İki parti sistemi
2. İki buçuk parti sistemi
3. Bir hâkim partili çok parti sistemi
4. Hâkim partisiz çok parti sistemi

Burada Blondel'in tasnifini basite indirgeyip, şematik olarak verdiğimizden farklıyız. Tasnifin sadece teorik bir çerçevede içinde belirtilip geçilen tipolojilerden oluşmadığını, ampirik verilere dayanılarak Batı Avrupa toplumları düzeyinde işlemellik de kazandığını belirtmek gerekmektedir. Bunu toplu olarak görebilmek için, alınan ölçütler, tasnifler ve bu tasnifler altında toplanan ülkeleri aşağıda tablo halinde sunmak doğru olacaktır.

Çizelge: 2

Ölçütler	Tipolojiler ve ülkeler			
	İki parti sistemi	İki buçuk parti sistemi	Bir hakim partili çok part.sis.	Hakim partisiz çok parti sistemi
Partilerin Gücü	A.B.D.	Almanya		
	Yeni Zelanda	Kanada		
	Avustralya	Belçika		
	İngiltere	İrlanda		
	Avusturya			
Partilerin İdeolojik Yelpazedeki Yerleri	A.B.D.	Almanya	Danimarka	Hollanda
	Yeni Zelanda	Belçika	Norveç	İsviçre
	Avustralya	Lüksemburg	İsveç	Fransa
	İngiltere	Kanada	İzlanda	Finlandiya
	Avusturya	İrlanda	İtalya	

On yıl sonra yazdığı bir kitapta Blondel bu tasnifini korumakla beraber, çözümlemesine *çatışma* unsurunu da dahil etmiştir.

Yazarın yeniden bir çözümleme yapmasını başlatan soru, "niçin siyasal bir sistemde çatışmanın yoğunluğu partilerin sayısını etkiler?", olmuştur. Bu soruya cevap ararken kabul ettiği temel varsayım ise şudur: Eğer çatışmanın yoğunluğu düşükse, gerçekte hemen hemen bir çatışma sözkonusu değilse, parti de yoktur. Siyasal kararlar geleneksel komünal grup içinde alınıyor ve güçlük çekilmeksizin uygulanıyor demektir. Örneğin kabilelere dayanan bir toplum partilere ihtiyaç duymaz. Ne zaman ki çatışma düzeyinin daha yüksek olduğu ülkeler sözkonusu olur ve

22 Aynı makale, s. 186-187.

23 Aynı makale, s. 188.

nerede bir grup hâkimdir orada tek parti şeklinde bir parti sistemi belirir. Çatışma yoğunluğunun görevi geniş gruplar arasındaki derin antagonizme dayandığı toplumlara gelince: Bu ülkelerde birden fazla parti doğacaktır ve bu partilerin her biri güçlü bölünmelerden birine tekabül edecektir. Farklı kabileleri veya etnik grupları temsil eden partiler olabilir (1960'ların başında Uganda'da, 1966 darbesinden önce Nijerya'da, Başkan Kaunda'nın tek parti yönetimini yerleşirmesinden önce Zambiya'da ve bugünkü Malezya'da olduğu gibi). Bu durumlarda ulusal düzeyde birden fazla partiye dayanan parti sistemi çeşitli bölgelerde tek parti sistemi sayısının bir yansımasıdır ²⁴.

O halde, çatışmanın yoğunluğunu esas alarak parti sistemlerini nasıl tasnif edebiliriz? Blondel'in bu soruya verdiği cevap, üçlü bir tasnifi gündeme getirmektedir ²⁵:

1. Tek parti sistemleri veya tek parti sistemine yakın sistemler: Bir ülkede oyların % 80 veya daha fazlasını alan partinin varolması (düşük çatışma durumu).
2. Birden fazla partiye dayanan parti sistemleri.
3. Yüksek çatışmayı temsil eden tek parti sistemi.

Tabii burada "parti yarışması"nın, bir kumaşın iki yüzü gibi, çatışmanın diğer yönünü oluşturması sözkonusudur. Blondel'e göre, parti yarışı, partilerin geleneksel, dar anlamda temsili veya hareket edici olup olmamasına bağlıdır. Geleneksel sistemde parti rekabeti düşüktür ya da kontrol edilebilir bir düzeydedir ve bu tür yarışma liderler arasındaki çekişmeye dayanır. Fakat, parti (ler) ile diğer kuruluşlar arasında; iki ya da daha fazla parti varsa yarışma tüm partiler arasında da vuku bulabilir. Eğer partiler arası yarış siyasal sistemin sürekli kabul gören bir özelliği haline gelirse, ülke temsili bir parti sistemine doğru hareket ediyor demektir ²⁶.

Parti yarışı temsili sistemde geleneksel sistemde olduğundan daha yoğundur ve daha açıktır.

Hareket edici parti sisteminde parti yarışının katı bir şekli sözkonusudur. Kazananlar iktidardadır ve kaybedenler onları yıpratmaya çalışırlar. Dolayısıyla bu yıpratmada kaybedenler için yeise düşmek, rıza göstermek veya şiddete dayanan bir muhalefete başvurma seçenekleri sözkonusudur ²⁷.

Görüldüğü gibi Blondel'de pek geliştirilmemiş olmakla beraber, tasnife eklenen çatışma unsuru, önceki sorunsalı da değiştirmiş bulunmaktadır. Bu kez yazar, örtük olarak sosyal bölünmelerin siyasal gruplaşmaları, dolayısıyla parti sistemlerini nasıl belirlediği sorusuna cevap aramaktadır. Fakat bu soruya doyurucu bir cevap verdiğini söylemek güçtür. Bu noktada Blondel'e yöneltilebilecek eleştiri, (hem birinci hem de ikinci tasnif önermesi için geçerli olmak üzere) amprik verilerden başlayıp "teori" düzeyinde kavramlaştırmalara, tipolojilere giderken bunu çelişkili bir biçimde yapmasıdır. Birinci tasnifinde aldığı ölçütler açısından ülkelerin hangi parti sistemleri tipleri altında toplanabileceği sorununa yönelmektedir. Yani önceden so-

24 J. Blondel, *Political Parties: A Genuine Case for Discontent?*, London, 1978, s. 81.

25 Aynı eser, s. 83.

26 Aynı eser, s. 85.

27 Aynı eser, s. 86.

yutlama düzeyinde geliştirdiği bir teorik çerçeve yoktur ve dolayısıyla amprik verileri gruplandırarak bunları adlandırması sözkonusudur. Bir başka noktada ise, bu tutumunun tam tersini göstermektedir: Bu kez, "iki buçuk parti sistemi" gibi bir kategori önermekte, ama bunun aslında teorik olarak mevcut olduğunu, pratikte (Batı demokrasilerinde) pek görülemeyebileceğini vurgulamaktadır. Hatta bunu "iki buçuk parti sistemi" kategorisine özgü olarak değil, teorik olarak parti sistemleri tiplerinin tümü için söylemektedir ²⁸. Görüliyor ki, Blondel'in, metodolojik olarak, önce teori mi, amprik veriler mi, uçları arasında konumu belirsiz kalmaktadır.

VI

Çatışma bağlamında sosyal bölünmelerin siyasal parti sistemlerini belirlemesi konusu bugün siyasal partiler sosyolojisinin en önemli konularındandır.

Amerikalı siyaset sosyoloğu Lipset önce 1964'lerde yazdığı bir yazıda ²⁹ bu sorunu ele almış ve hem Batılı toplumların hem de gelişmekte olan ülkelerin tabakalaşma olgusu açısından partileri ve parti sistemlerini incelemiştir. Fakat Lipset, bu konuda yetkin bir modeli Rokkan'la birlikte yaptığı bir derlemenin girişinde geliştirmiştir ³⁰.

Yazarların modellerinde hâkim olan varsayım, çatışmaların parti sistemlerini oluşturacak şekilde bir yansıma gücüne sahip olmasıdır. Etimolojik olarak "parti" sözcüğünün "parça" dan ve parçalanmadan türediğini vurgulayan yazarlar sosyal çatışmaların parti sistemlerine dönüştüklerini kabul etmenin, partilerin bütünleştirici işlevlerini yadsımak olmadığını da vurgulamaktadırlar ³¹.

Modelde, sosyolog Parsons'un dikotomileri kullanılmış olup, bunlar yerel (territorial) ve işlevsel (functional) eksenler şeklinde ifade edilmişlerdir.

Yerel ve işlevsel eksenlerde temsil edilen çatışmalar farklıdır. Yerel eksenin bir yanında yöresel - bölgesel çatışmalar yer almaktadır. Bu çatışmalar, ulusal devletin ulusal birliği güçlendirmeye yönelik merkezizetçi eğilimlerine karşı tepki olarak doğan, çeşitli etnik, dinsel, dilsel ya da kültürel azınlıkların kendi çıkarları ve özelliklerini ulusal devlet içinde koruma isteklerini ifade etmektedir. Yerel eksenin diğer ucunda ulusal elit-içi çatışmalar temsil edilmektedir. Bu çatışmalar, sistemin kimin tarafından nasıl örgütlenirebileceğini hangi amaçları izleyeceğini içermektedirler.

28 Blondel, "Party Systems and Patterns...", a.g.m., s. 185-189.

29 Bkz. S.M. Lipset, "Political Cleavages in 'Developed' and 'emerging' Politics", Allardt-Littunen (eds.), *Cleavages, Ideologies ...*, a.g.d., s. 21-55.

Aynı yazı yeniden Allardt ve Rokkan'ın derlemelerinde de çıkmıştır: *Mass Politics: Studies in Political Sociology*, a.g.d., s. 23-44.

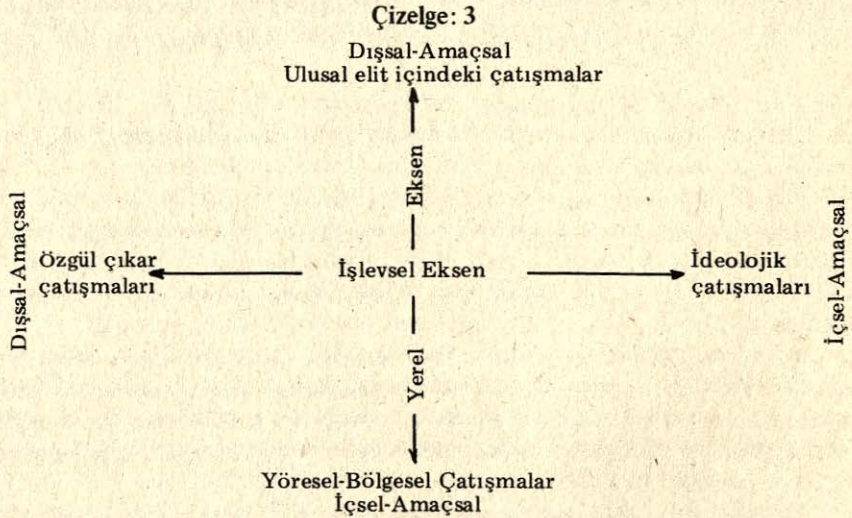
30 Bkz., S.M. Lipset-S. Rokkan, "Cleavages Structures, Party Systems, and Voter Alignments: An Introduction", *Party Systems and Voter Alignments*, (eds.: Lipset - Rokkan), New York, 1967.

Bu derlemede Lipset ve Rokkan tarafından geliştirilen modelin kısmı bir değerlendirilmesi için bkz., E. Özbudun, *Siyasal Partiler*, a.g.e., s. 37-56. Ve modelin Türk parti sisteminin evrimini açıklamasında kullanan bir çalışma için.. Bkz., E. Özbudun, *Türkiye'de Sosyal Değişme ve Siyasal Katılma*, Ankara, 1975, s. 19-34. Biz özgün çalışmayı esas almakla beraber, açıklamalarda Özbudun'un *Siyasal Partileri*'nin aracılığına da başvuracağız.

31 Lipset - Rokkan, a.g.m., s. 5.

Benzer sosyo-ekonomik çıkarlara ya da benzer değerlere sahip olan bireylerin birarada bulunduğu varsayımını simgeleyen işlevsel eksenin bir ucunda özgül ve sınırlı nitelikte ekonomik çıkarlar gibi özgül çıkar çatışmaları; diğer ucunda ise, temel değerlere yönelik ideolojik çatışmalar yer almaktadır.

Söylenenleri şematik olarak belirtecek olursak ortaya şu görünüm çıkmaktadır (Çizelge 3):

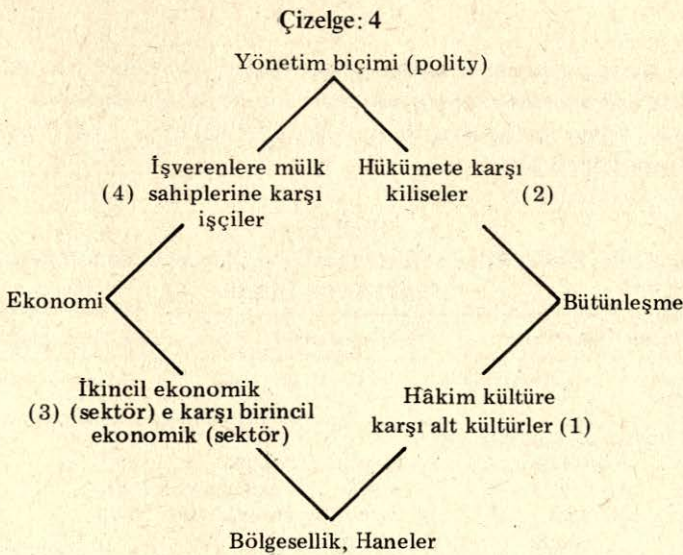
Kaynak: Lipset — Rokkan, a.g.m., s. 10.

Lipset ve Rokkan, bu çatışma eksenleri bağlamında tarihsel örneklerle modellerini somutlaştırmaktadırlar. Yazarlar daha sonra Batı Avrupa tarihinde Ulusal ve Endüstriyel devrim gibi çok önemli iki olgunun doğurduğu sosyal bölünme türlerine ve bu bölünme türlerinin ekonomi, yönetim biçimi, bütünleşme ve yerel düzeyde yarattıkları karşıtlıklar üzerinde yoğunlaşmaktadırlar.

Aşağıdaki çizelge (Çizelge: 4) bu karşıtlıkları (dolayısıyla çatışmaları) yansıtmaktadır:

Ulusal devrimin ortaya çıkardığı karşıtlık (ya da bölünme) bir yandan kenar bölgelerdeki azınlık kültürleriyle hâkim kültür arasında, öbür yandan merkezi devlet otoritesiyle kilise (ler) arasındaki çatışmalara yansımıştır. Endüstriyel devrimin ürünü olan çatışmalar ise, topraktaki mülkiyet çıkarlarına dayalı olan sınıfla doğmakta olan girişimci sınıf arasındaki; mülk sahipleriyle ve işverenlerle, kiracılar ve işçiler arasındaki bölünmeyi içermektedir.

Kısa olarak belirttiğimiz modellerinde bu bölünmeler ve çatışmaların parti sistemlerine dönüşümü sorunu üzerinde yoğunlaşan Lipset ve Rokkan, Batı Avrupa parti sistemlerinin doğuşunu açıklamaya girişmektedirler. Bu açıdan, bakıldığında modelin temel önermelerinden biri; tarihsel süreç içinde ele alındığında, belirtilen sosyal bölünmelerin en sonuncusu olan işçi-işveren karşıtlığının en etkin çatışmalara yol açmasıdır. Bu bölünme bütün parti sistemlerini az çok benzer bir şekilde etkilemiştir. O halde, niçin bazı sosyal bölünmeler parti çatışmaları halinde ifade buluyorlar da, diğerleri bulamıyorlar sorusuna cevap ararken, işçi-işveren bölünmesi

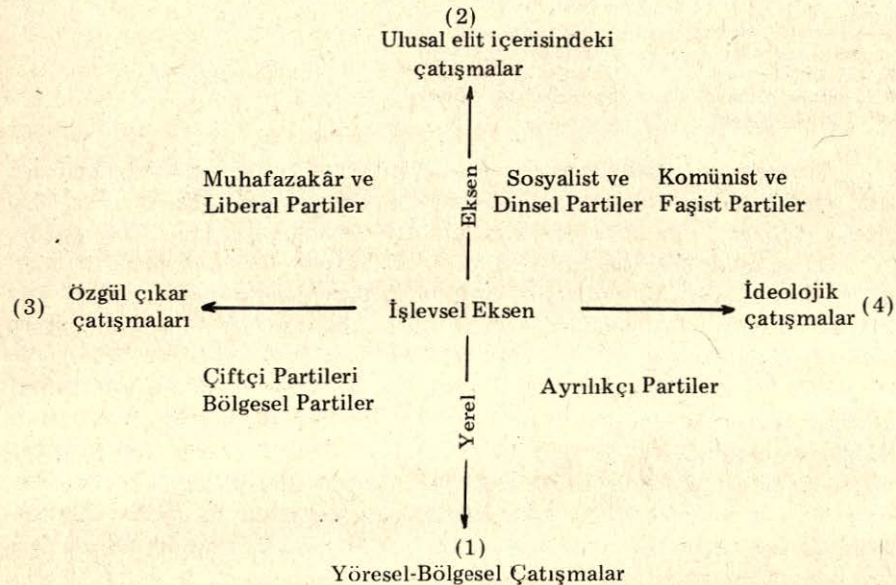

Kaynak: Lipset-Rokkan, a.g.m., s. 14.

dışında kalan diğer üç bölünme tipini irdelemek gerekecektir. Bunların irdelemesi parti sistemlerindeki farkları ortaya çıkaran etkenleri de verecektir bize.

Lipset ve Rokkan tarihsel örneklere başvurarak birinci aşamada hangi parti tiplerinin hangi bölünme ve çatışmalara tekabül ettiğini saptamışlardır. Yazarların eksenlerini betimleyen şemayı Profesör Özbudun'un uyarladığı parti tiplerini de içeren çizelgeye çevirirsek (Çizelge 5) şu görünüm ortaya çıkmaktadır:

Çizelge: 5

Kaynak: Özbudun, *Siyasal Partiler*, a.g.e., s. 38.

Daha sonra yazarların modelinde seçenek ittifaklar (alternative alliances) ve muhalefetler esas alınarak Avrupa parti sistemleri karşılaştırılmaktadır³². Bu karşılaştırmanın ortaya çıkardığı görünümü gene Özbudun'un uyarlanmış çizelgesi (Çizelge 6) aracılığıyla sunuyoruz.

Çizelge: 6
Merkez-Kenar, Devlet-Kilise ve Tarım-Endüstri Çatışmalarının Doğurabileceği Parti Sistemi Tipleri

Tip	M'nin Bağlantıları				K'nin Tepkisi		En Yakın Ampirik Örnekler	
	Dinsel Cephe	Ekonomik Cephe		Ülke		M Partileri	K Partileri	
	Alternatif Koşullar							
I	UK	UK	hâkim	T	K-A-E	İngiltere	Muh.	Lib.
II	UK	UK	hâkim	E	K-A-T	İskandinavya	Muh.	"Sol"
III	UK	UK	güçlü azınlık	T	K ₁ -L-E K ₂ -KK	Prusya/Reich	Muh.	Bavyera Lib. Zentrum
IV	UK	KK	güçlü azınlık	E	K ₁ -A-T K ₂ -KK-T	Hollanda	Lib.	Kalvinistler Katolikler
V	L			T	K ₁ -E K ₂ -KK	İspanya	Lib.	Lilga Karlistler
VI	L			E	K-KK-T	Fransa İtalya	Lib./Rad.	Muh. Katolik
VII	KK			T	K-L-E	Avusturya	Katolik	Lib.
VIII	KK			E	K-T	Belçika	Katolik/Lib.	Ayrılıkçı Flamanlar

Kaynak: Lipset-Rokkan, *a.g.m.* s. 37'den uyarlayan Özbudun, *Siyasal Partiler*, a.g.e., s. 53.

KISALTMALAR:

M: Merkezîyetçiler
K: Azınlık kültürleri
KK: Katolik Kiliseleri
UK: Ulusal Kiliseler

A: Azınlık Mezhepleri
T: Tarımsal Çıkarlar
E: Endüstriyel Çıkarlar
L: Lâik

Çizelge 6 da görülen ülkeler arası farklılıkları tarihsel olarak anlamlandırabilmek için, temel üç tarihsel bölünmeyi (dichotomy) de belirtmek gerekmektedir. Aşağıdaki çizelge (Çizelge: 7) bu bölünmelerin doğurduğu oluşumlara ilişkin bulunmaktadır:

Bu üç temel bölünme tarihsel süreç içinde girilen ittifak ve muhalefet seçeneklerini belirleyici rol oynamıştır. Örneğin, reformasyonun başarılı olduğu Protestan ülkelerde ulusal kiliseler, Katolik Kilisesinin etkisinden çıkmışlar, devlet kontrolü altına girmişlerdir. Bu ülkelerde merkezîyetçiler daima ulusal kilise ile ittifak içinde hareket etmişlerdir. I-IV bu durumu ifade etmektedir. Güçlü bir katolik azınlığın bulunduğu ülkelerde daha değişik bir durum söz konusudur. Bu ülkelerde (Hollanda örneğinde olduğu gibi) ittifak seçenekleri çeşitli ve parti sistemleri karmaşık bir nitelik göstermektedir. Çoğunluğu Katolik olan ülkelerde ise (İspanya, İtalya ve Fransa) merkezîyetçilerin sahip olduğu seçenekler iki şekilde belirmektedir: Ya lâik bir tutum takımacaklar ya da Katolik Kilisesi ile ittifak halinde hare-

32 Lipset - Rokkan, *a.g.m.*, s. 36-37.

Çizelge: 7

Birinci Bölünme: REFORMASYON								
I – IV				V – VIII				
Devlet kontrolleri Ulusal Kilise				Devletin Katolik Kilisesi ile İttifakı				
İkinci Bölünme: "DEMOKRATİK DEVRİM"								
I – II		III – IV		V – VI		VII – VIII		
Ulusal Kilise Hâkim		Güçlü Azınlık (Katolik)		Lâikleştirici Devrim		Devletin Katolik Kilisesi ile İttifakı		
Üçüncü Bölünme: ENDÜSTRİYEL DEVRİM								
Kır	Şehir	Kır	Şehir	Kır	Şehir	Kır	Şehir	
çıkartları bağı		çıkartları bağı		çıkartları bağı		çıkartları bağı		
Tip:	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII

Kaynak: Lipset-Rokkan, a.g.m., s. 38.

ket edeceklerdir. Tablodaki bu seçeneklerden VII - VIII birincisini, V - VI ise ikincisini dile getirmektedir³³.

Özbudun'un da belirttiği gibi, Lipset ve Rokkan'ın modelinin Avrupa parti sistemlerindeki çeşitliliğe ışık tutması ve çok karmaşık bir gerçekliği bir ölçüde basitleştirmesi bakımından yararlı olduğu söylenebilir. Bunun yanında model, parti sistemlerindeki farkların kaynağının, işçi-işveren arasındaki sınıfsal bölünmenin ortaya çıkmasından önceki bölünmeler olduğunu belirtmekle de bir gerçeği ifade etmekte ve parti sistemlerinin incelenmesinde çoğu zaman ihmal edilen tarihsel boyutun önemini açıkca ortaya koymaktadır³⁴.

Gerçekten de Fransız siyaset sosyoloğu D.L. Seiler'e göre de partileri ve parti sistemlerini sınıflamanın en iyi yolu toplumsal bölünme ve çatışmaların tarihini incelemektir. Çünkü Seiler'e göre, parti olgusunun odağı olan siyaset, toplumsal çatışmaların ve uzlaşmaların ifadesinden başka bir şey değildir.

Seiler de Lipset ve Rokkan gibi bütün çatışmaların toplumsal boyut kazanabileceğini, kazansa bile her zaman siyasal alanda ifade bulamayacağı önermesinden hareket etmektedir.

Seiler çatışmaları önce *konjonktürel* ve *yapısal* olmak üzere ikiye ayırmaktadır. Konjonktürel çatışmalar siyasal partilerin doğuşunda bir öneme sahip değillerdir. Partileri doğuran asıl çatışmalar yapısal nitelikte olanlardır. Yapısal çatışmalar, *radikal* çözüme (devrim) ve *uzlaştırıcı* çözüme (yumuşatma) yönelik bir dinamizme sahiptirler³⁵. Bu bakımdan toplumsal değişim süreci içinde ortaya çıkan "çatışmacı" ve "uzlaşımçı" toplum aşamaları bölünmelerin yapısını da belirlemektedir. Bu durumu Seiler aşağıdaki Çizelge 8 de olduğu gibi göstermektedir:

Seiler daha sonra "mobilizasyon evresi" (üst yapılar düzeyi) ve "Endüstrileşme evresi" (alt yapılar düzeyi) ayrımına giderek aşağıdaki tabloda (Çizelge: 9) görüldüğü gibi bu evreler içinde ortaya çıkan oluşumları irdelemektedir:

33 Lipset - Rokkan, *aynı makale*, s. 37-39.

Krş: Özbudun, *Siyasal Partiler*, s. 52.

34 Özbudun, *aynı eser*, s. 54.

35 Bkz., D.L. Seiler, *Partis et Familles Politiques*, Paris 1980, s. 107-108.

Çizelge: 8

Çatışmacı Toplum Aşaması		Devrimin kurum- laşma eşiği	Uzlaşımçı Toplum Aşaması	
Söylem (discourse) düzeyi	Mitler → İdeoloji		Doktrinler → Programlar	
Çelişmeler düzeyi	Mücadeleler → Çatışma		Bölünmeler → Parti sistemleri	
Eylem düzeyi	Enformel grup → örgütler		Siyasal Partiler → Baskı Grupları	

Kaynak : D.L. Seiler, *Partis et Familles Politiques*, Paris 1980, s. 110.

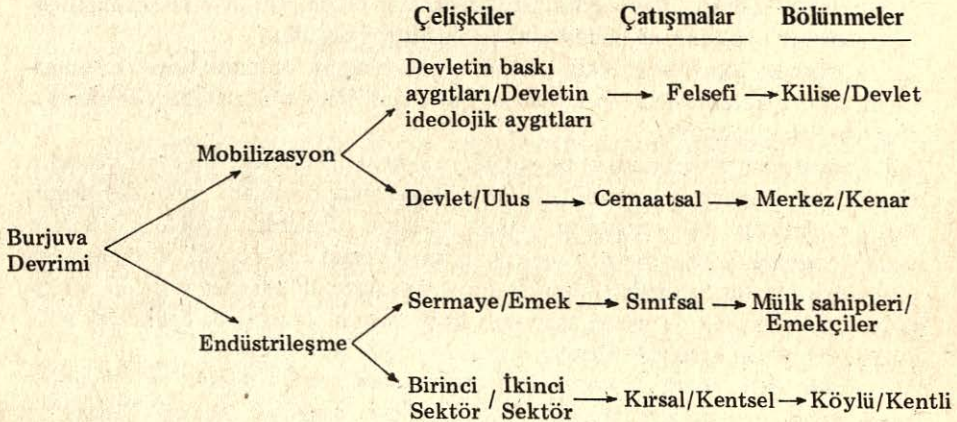
Çizelge: 9

	Mobilizasyon evresi (Üst yapılar düzeyinde)	Endüstrileşme evresi (Alt yapılar düzeyinde)
İşlevsel olmayan etmenler	Devletin baskı aygıtları devletin ideolojik aygıtları	Sermaye/Emek çatışması
Organik ve kesimsel etmenler	Devlet/Ulus çatışması	Birinci Sektör/İkinci Sektör çatışması

Kaynak : Seiler, a.g.e., s. 119.

Nihayet yazar, bir başka tabloda tarihsel süreç içinde burjuva devrimi ile ortaya çıkan çelişkileri, çatışmaları ve bölünmeleri ele almakta ve çizelge olarak (Çizelge 10) şöyle belirtmektedir.

Çizelge: 10

Kaynak : Seiler, a.g.e., s. 127

Seiler gelişmiş ülkeler partilerini ve parti sistemlerini bu model içinde değerlendirmektedir. Bu bölünme ve çatışmalara tekabül eden partiler ve ülkeler hemen hemen Lipset ve Rokkan'ın modelindekilerle aynıdır.

Saniyoruz ki, Çizelge 10 Seiler'in tüm modelini çok açık bir şekilde göstermektedir. Seiler'in modelinin Lipset ve Rokkan'inkinden pek farklı bir yanı yoktur. Model de yeni sayılabilecek hususlar çatışmaların üst yapısal düzeyde ve alt yapısal düzeyde ayrı ayrı ele alınması ve bunların belirli evrelere ayrılmasıdır (Çatışmacı toplum aşaması/uzlaşımçı toplum aşaması; mobilizasyon evresi/ endüstrileşme evresi gibi). Ayrıca, çatışmaların konjonktürel ve yapısal olarak nitelendirilmeleri de parti sistemlerini doğuran nedenler olarak bölünmelerin hangi türünün belirleyici olduğunu ortaya koyma açısından daha açıklayıcı bir güce sahiptir.

Gerek Lipset ve Rokkan'ın gerek Seiler'in modelleri özellikle Batı Avrupa parti sistemlerini tarihsel süreç içinde doğuran sosyo-politik ve ekonomik nedenleri ve bu sistemlere vücut veren çatışma tiplerini çok iyi açıklamaktadırlar. Ancak biz bu modellere bakarak, deyim yerindeyse, partilerin ve parti sistemlerinin alt yapısını anlayabiliriz, ama üst yapısını tam olarak çıkaramayız.

Kıscası partileri ve parti sistemlerini çözümlemede tarihsel sireci gözönüne almamak nasıl bir eksiklikse, parti sistemlerinin tipolojisini ve örüntüsünü (pattern) ihmal etmek de o derecede bir eksikliklerdir.

VII

Parti sistemlerinin tipolojisi konusunda bugün, en ayrıntılı analitik çerçeveyi İtalyan Siyaset Bilimcisi Giovanni Sartori geliştirmiştir.

Sartori özellikle parti sistemlerine ilişkin bu ayrıntılı analitik çerçevesini çeşitli tarihlerde yayınladığı yazılarında kısmen sunmuştur³⁶. Daha sonra bunları genişleterek bir araya toplamış ve bir kitap halinde yayınlamıştır: *Parties and Party Systems. A Framework for Analysis*.

Sartori önce, klasik tasnifin oldukça dışında şu yedili sınıflamayı yapmaktadır³⁷:

1. Tek parti sistemi
2. Hegemonyacı parti sistemi
3. Hâkim parti sistemi
4. İki parti sistemi
5. Sınırlı çoğulcu parti sistemi
6. Aşırı çoğulcu parti sistemi
7. Atomlaşmış parti sistemi

Yazarın bu sınıflamayla klasik üçlü tasnife ekledikleri, geleneksel çok parti kategorisinde yaptığı değişikliklerde; tek parti kategorisi içinde yeniden yaptığı ayrımlarda ve yeni bir kategori olarak "atomlaşmış parti sistemi" tipi önerisinde görülmektedir. Dolayısıyla biz de önce bu eklemelerden başlayarak yazarın analitik çerçevesini değerlendirmeye çalışacağız.

36 Bkz., G. Sartori, "European Political Parties: The Case of Polarized Pluralism". *Political Parties and Political Development*, a.g.d.; ve "The Typology of Party Systems - Proposals for Improvement", *Mass Politics*..., a.g.d. İkinci yazısında Sartori hegemonyacı parti sistemi konusunda bazı düzeltmelerle Wiatr'ın tipolojisinin örnek aldığını söylemektedir. Kendisi belirtmemekle beraber, bize kalsa çok merkezli - tekmerkezli parti sistemleri ayırımında da Wiatr'dan esinlenmiş görünmektedir.

37 G. Sartori, *Parties and Party Systems*, New York, 1976, s. 125.

Sartori ilk önce siyasal sistemler düzeyinde bir ayırım yapmakta, bunları *yarışmacı* ve *yarışmacı olmayan* diye sınıflandırmaktadır. Buna göre, yarışmacı sistemler kendi içinde *kutuplaşmış çoğulculuk* ve *ılımlı çoğulculuk* kategorilerini içermekte; *iki parti* sistemi ve *hâkim parti* sistemi ılımlı çoğulcu sisteme özgü tipleri oluşturmaktadırlar. Yarışmacı olmayan sistemler ise *tek parti sistemi* ve *hegemonyacı parti sistemi* tiplerini içermektedir. Bunlar da *totaliter tek parti*, *otoriter tek parti*, *pragmatik tek parti*; ve *ideolojik-hegemonyacı*, *pragmatik hegemonyacı* parti sistemleri diye alt kategorilere ayrılmaktadırlar.

Çok parti sistemlerini yarışmacı kategori içinde ele alan Sartori bu sistemleri incelerken örüntüleri (patterns), sınıfları (classes) ve tipleri (types) arasındaki nüansa da dikkati çekmektedir. Aşağıdaki çizelge bu ayırımı göstermektedir:

Çizelge: 11
Çok Parti Örüntüleri, Sınıfları ve Tipleri

Örüntü	Sınıf	Tip
Düşük parçalanma (fragmentation) (5 partiye kadar)	Sınırlı çoğulculuk	ılımlı çoğulculuk
Bölünme (Segmentation)	
Yüksek parçalanma (5 partinin üzerinde)	Aşırı çoğulculuk	Kutuplaşmış çoğulculuk

Kaynak: Sartori, a.g.e. s. 127.

Yarışmacı sistem içinde ilk incelenen tip kutuplaşmış çoğulculuktur. Bu tipi işlemselleştirmede Sartori'nin sayısal ve ideolojik olmak üzere iki ölçüte başvurduğunu görüyoruz. Bu ölçütlere göre, kutuplaşmış çoğulculuktan sözedebilmek için 5 ya da 6 civarında partilerin bulunmasına ve bu partiler arasında belirli bir ideolojik mesafenin (ideological distance) varlığına ihtiyaç vardır.

Başvurulan ölçütler açısından kutuplaşmış çoğulculuk şu özelliklere sahiptir³⁸:

1. Sistem dışı partilerin bulunması. Bu tür partiler arasında özellikle faşist ve komünist partiler sözkonusudur.
2. İki taraflı muhalefetin varlığı.
3. Merkezde bir partinin (İtalya) ya da partiler grubunun (Fransa, Weimar) bulunması. Bu durumda sistem çok kutupludur. Sol, merkez ve sağdan oluşan bir eksene sahiptir.
4. Partilerin ideolojileri arasında farklılığın bulunması: Oydaşma düşük, bölünmeler derin ve siyasal sistemin meşruluğu tartışmalı.
5. Merkez-kaç eğilimlerin etkin olması.
6. İdeolojik örüntünün varlığı.
7. Sorumsuz bir muhalefetin varlığı.
8. Pazarlık politikasının varlığı.

38 Aynı eser, s. 132-140.

İlimli çoğulcu sistemlerin sahip oldukları özellikler ise şunlardır ³⁹:

1. Partiler arasında göreceli küçük ideolojik mesafelerin varlığı.
2. İki kutuplu bir koalisyona görünümü.
3. Merkezci rekabetin varlığı.

Belirttiğimiz gibi, ilimli çoğulculuk altında, iki parti ve hâkim parti sistemleri sözkonusudur.

Sartori, iki parti sistemi sözkonusu olduğunda biçim (format) ile işleyiş (mechanism) arasında bir ayırım yapmaktadır. Buna göre herhangi bir ülkede iki parti sisteminden söz ederken ya o ülkede iki parti bulunduğunu (biçim olarak) ya da o ülkede parti sisteminin işleyişinin iki parti sisteminin işleyişini andırıldığını kastediyor olabiliriz. Ancak burada üçüncü partilerin etkisini de dikkate almak gerekmektedir. Sartori *üç parti biçimi* diye bir kategori kabul ediyor görünmesine karşın, bazı yazarların yaptığı, örneğin "iki buçuk parti" sistemi gibi kategorileri reddetmektedir. Ona göre, sözgelisi İngiltere'de olduğu gibi üçüncü parti, iki parti sisteminin işleyişini etkilemediği sürece iki parti sisteminden söz etmek gerekecektir ⁴⁰. İki parti sisteminin varlığının bağlı olduğu koşullar ise şunlardır ⁴¹:

1) Parlamentodaki sandalyelerin çoğunluğu için yarışın iki parti arasında sözkonusu olması,

2) Bu yarışta partilerden birinin çoğunluğu kazanmakta başarılı sayılması,

3) Çoğunluğu kazanan partinin hükümet kurabilmesi,

4) İktidar ile muhalefet arasında yer değiştirme (rotation) olasılığının var olması. Bu koşullar açısından baktığımızda İngiltere, Amerika, Yeni Zelanda, Avustralya ve Kanada iki parti sistemine sahip olan belli başlı ülkeler olmaktadır, Sartori'ye göre. İki parti arasında çok az bir oy farkıyla çoğunluk sağlanabileceği gibi, bu oy farkı çok büyük de olabilir. Bu durumda partilerden biri çok uzun bir süre iktidarda kalma olanağına sahip olabilecek ve iktidarla muhalefet arasındaki yer değiştirme olasılığı oranı düşük düzeyde kalacaktır. İki parti arasındaki oy farkının bir diğerinin aleyhine çok büyük oranlara ulaştığı durumlarda ise, güçlü partinin iktidarda kalması neredeyse bir süreklilik kazanır ki, bu durumda, *hâkim parti sisteminde* söz etmek doğru olur.

Sartori hâkim (*predominant*) parti sistemini bir çok yazardan (özellikle Duverger ve Almond'dan) farklı bağlamda kullandığını belirtmektedir. Bu nedenle hâkim parti kategorisinden söz edilebileceğini, fakat hâkim parti sistemi sınıfı ya da tipinden söz edilemeyeceğini vurgulamaktadır. Örneğin İtalya'da Hristiyan Demokratlar, İsrail'de Mapai, Danimarka'da Sosyal Demokratlar birer hâkim parti kategorisine sokulabilirler ama, bu ülkelerde hâkim parti sisteminden söz edilemeyebilir ⁴².

Sartori'nin hâkim parti sisteminden anladığı şudur: Çok partili bir düzen içinde partilerden biri hâkim durumda, diğer partiler yasal ve meşru olarak mevcuttur ve hâkim olan partinin bağımsız hasımı konumuna sahiptirler. İktidara geçmede rotasyon sözkonusu değildir. Aynı parti seçimleri üst üste kazanmakta ve parlamentoda sandalyelerin mutlak çoğunluğuna sahip olmaktadır ⁴³. Yazar hâkim parti sis-

39 Aynı eser, s. 179.

40 Aynı eser, s. 185 vd.

41 Aynı eser, s. 188.

42 Aynı eser, s. 195.

43 Aynı eser, s. 195.

temine sahip ülkeleri hâkim partinin hakimiyet dönemine göre sınıflandırdığı bir tabloda ⁴⁴ Türkiye'yi de (1950 - 1960 - 1965 - 1973 dönemlerinde) bu sınıfa sokmaktadır (Bu görüşü paylaşıyoruz).

Sartori, tek parti sistemi tiplerini genel olarak *yarışmacı olmayan* sistemler kategorisi altında toplamaktadır. Yazar tipler arasında bir ayırma giderken de *baskı* ve *yaptırım* (müeyyide) ölçütlerine başvurmaktadır. Ayırım yaptığı tek parti sistemi tipleri üç çeşittir ⁴⁵:

1. Totaliter tek parti
2. Otoriter tek parti
3. Pragmatik tek parti

Totaliter tip zorlayıcı bir ideolojiye sahiptir ve tek partiden başka hiç bir partinin varlığına izin vermez (Sovyetler Birliği). Otoriter tip, tüm toplumu kapsayan bir ideolojiye sahip değildir, ama otoriter bir yönetim uygular (Portekiz, İspanya). Pragmatik tip ise, ideolojik bir örneğiye sahip olmadığı gibi, etkisi de sınırlıdır (Türkiye). Eğer tipleri ve alınan ölçütler açısından karakterize edilecek olursa, tek parti sistemlerine ilişkin aşağıdaki görünüm ortaya çıkmaktadır (Çizelge 12):

Çizelge: 12

Ölçüt	Totaliter Tek Parti	Otoriter Tek Parti	Pragmatik Tek Parti
İdeoloji	Güçlü ve kaplayıcı	Daha zayıf ve kapsayıcı değil	Önemsiz ya da çok zayıf
Yaptırım, zorlama mobilizasyon	Yüksek	Orta	Daha düşük
Dıştaki gruplara karşı siyasalar	Yıkıcı	Dışlayıcı	İçine alıcı
Alt-grup bağımsızlığı	Yok	Siyasal olmayan gruplarla sınırlı	İzin verilmiş ya da hoş görülmüş
Keyfi hareket	Sınırsız ve öngörülemez	Öngörülebilir sınırlar içinde	Sınırlı

Kaynak: Sartori, a.g.e., s. 227.

Yarışmacı olmayan kategori içinde bir başka sınıflandırma *hegemonyacı* parti sistemleridir. Bu tip bir anlamda fiili tek parti durumunu dile getirmektedir: Bir den fazla partinin bulunduğu buna karşın iktidarı ele geçirmede tek partinin dışında ne

44 Aynı eser, s. 198.

Schwartzenberg ise, "ultra - dominant" kavramını kullanıyor ve Hindistan'ı örnek gösteriyor bu konuda. Ona göre, "ultra-dominant" parti sistemi çoğulculukla tek parti arasında olan bir sistemdir. Rekabet sözkonusudur. Partilerden biri çok güçlü ve düzenli olarak mutlak çoğunluğu elde etmektedir ve bu partinin iktidardan düşme olasılığı sıfırdır. Bkz., R.G. Schwartzberg, *Sociologie Politique* Paris, 1974, s. 566.

45 Sartori, aynı eser, s. 222.

görünürde (biçimsel olarak) ne de fiilen diğer partilere olanak tanınmayan bir sistem sözkonusudur. Bir başka deyişle, birden fazla parti bulunmasına karşın ne partiler arası gerçek bir yarışmadan ne de iktidarın el değiştirmesinden söz etmek mümkündür⁴⁶. Hegemonyacı tipi Sartori şu alt tiplere ayırmaktadır⁴⁷.

1. İdeolojik - hegemonyacı parti sistemi.
2. Pragmatik - hegemonyacı parti sistemi.

Polonya birinci alt-tipe örnek oluştururken (Birleşik İşçi Partisinin dışında bulunan diğer partiler birer "peyk" partiler niteliğindedir). Meksika ikinci alt-tipi simgelemektedir.

Sartori'nin tasnifi içinde kısaca değineceğimiz son kategori *atomlaşmış çoğulculuktur*. Bu kategori ile Sartori'nin anlatmak istediği, genel olarak aşırı ve kutuplaşmış çoğulculuğa dahil edebileceğimiz belirli bir zaman aralığında Asya ve özellikle Afrika ülkeleri parti sistemleri tipidir. Bu ülkelerin partileri genellikle tek partililikle çok partililik arasında bir akışkanlık (fluidity) gösterirler: Çok sayıda fakat kristalize olmamış partilere sahip bu toplumlar, kurumsallaşma olgusu da yüksek oranda olmadığından ötürü tek partiden aşırı çoğulculuğa geçtikleri halde tekrar tek partili sisteme dönerler⁴⁸.

Sartori, parti sistemi tiplerinin çözümlemesinde yalnızca ayrıntılı analitik bir çerçeveye sığdırmakla kalmamış aynı zamanda belirttiği tipler arasındaki geçiş sorunuyla da ilgilenmiştir. Bu sorunu ele alırken, "değişim" "gerileme", "süreklilik" ve "duraklama" gibi kavram kategorilerine başvurmuştur. Örneğin, hegemonyacı ve hâkim parti sistemlerinin bir duraklama olmadan ve içsel bir dinamizmle birbirlerine nasıl dönüşebilecekleri yazarın üzerinde önemle durduğu sorunlardan biridir. Bu bağlamda, Türkiye ve Meksika'yı tek merkezlikten çoğulculuğa geçişte içsel etkenlerin yönlendirdiği bir olgu olarak ele almakta ve bu olgunun siyaset yazımının içerdiği tek örnek olduğunu belirtmektedir⁴⁹.

Çizelge 13 sistem tipleri arasındaki bu geçişleri göstermektedir. Bir diğer çizelge (Çizelge 14) ise, Sartori'nin analitik çerçevesini bir bütün olarak sunmaktadır.

Burada hemen belirtelim ki, kitabı metodolojik titizliğin en başta gelen örneği olan; ve çizdiği analitik çerçevenin çok kapsamlı oluşu yanında ampirik verileri de hayli zengin olan bir yazara yönlenebilecek eleştiriler çok sınırlıdır.

Herkesten önce yazarın kendisi tasnifine yöneltilmesi muhtemel eleştirileri şu üç noktada toplamaktadır⁵⁰.

1. Sınıflamalarının ve tipolojilerinin fazla soyut olduğu,
2. Bunların statik nitelikte olduğu,
3. Bunların ölçmenin yerini aldığı (ki bu en önemli olan eleştiri sayılabilir, diyor Sartori).

46 Aynı eser, s. 230.

47 Aynı eser, s. 231.

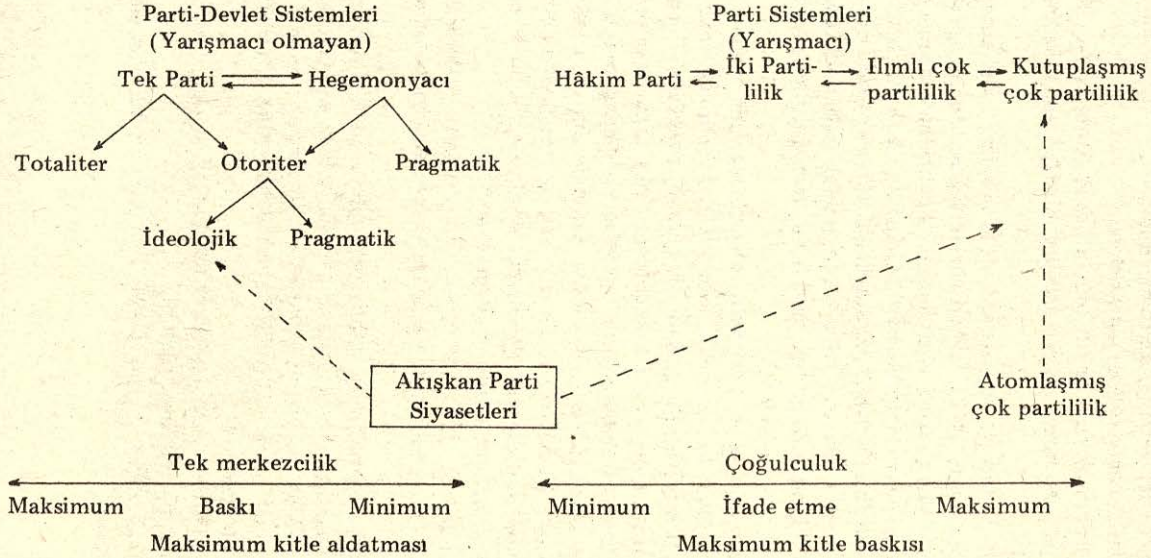
48 Aynı eser, s. 248—266; 284.

49 Aynı eser, s. 277.

50 Aynı eser, s. 293.

Çizelge: 13

Parti Tipolojileri ve Bunlar Arasındaki Geçiş

Kaynak: Sartori, a.g.e., s. 283.

Çizelge: 14
Sartori'nin Analitik Çerçevesinin Bütünü

(I) Gösterge: Partilerin Sayısı (parçalanma)	(II) Değişkenler: a. İdeoloji b. Bölünme	(III) Sınıflama	(IV) Tipoloji	(V) Değişmez özellikler	(VI) Değişken özellikler	(VII) Seçenekler
1 Parti (Parçalanma Yok)	İdeolojik Yoğunluk	Tek parti	Totaliter Tek P. Hegemonyacı İdeolojik Tek P.	Tekel İletişimi Azaltıcı	Alt-sistem Özerkliliği yok (ya da minimum)	
		Hegemonyacı Parti	Otoriter Tek P. Pragmatik Tek P. Hegemonyacı- Pragmatik Tek P.			
2 Parti (Tam parçalanma/küçük)	İdeolojik mesafe ya da bölünme	İki Parti (biçim)	İki Parti (mekanizma)	Yarışma Alt-sistem özerkliliği	Seçenek hükümet	Kutuplaşmış iki Parti
		Sınırlı çoğulculuk	İlimli çoğulculuk		İlimli siyaset iki uçlu yapı:	Sınırlı fakat kutuplaşmış çoğulculuk
		Aşırı çoğulculuk	Kutuplaşmış çoğ.		Çok kutupluluk Merkezkaç ya- rışma	İlasyonlar Mer- kezci yarışma
3-5 Parti	Yüksek			Artan İleti- şim (ya da ifade)		
5'den fazla parti (Yük- sek parçalan- ma)		Herhangibir biçim	Hâkim Parti Sistemi		İktidar değişimi yok düşük oranda yarışma	
1 Hâkim (Yüksek tam olmayan yoğunlaşma)						

Kaynak: Sartori, a.g.e., s. 288/289.

Bu muhtemel eleştiriler bir yana ⁵¹ asıl üzerinde durmak istediğimiz başka bir sorun bulunmaktadır.

Sartori'nin analitik çerçevesi çok açıklayıcı olmakla beraber, bir bulanıklığı da içermektedir. Sözkonusu bulanıklık sistem-dışı partiler ⁵² formülasyonunda belirmektedir.

Önce de belirtildiği gibi Sartori sistem dışı partiler ile Avrupa'daki faşist ve komünist partileri kasetmektedir. Oysa bugün Avrupa'nın birçok ülkesinde (İtalya, İspanya, Fransa, vd.) tam tersine özellikle komünist partiler sistemin idamesinde bir işleve sahip görünmektedirler. O halde, teoride sistem-dışı olarak nitelenen bu partiler pratikte nasıl oluyor da sistemin idamesini sağlayabiliyorlar?

Soruya, Fransız siyaset bilimcisi Georges Lavau, Amerikalı sosyolog R.K. Merton'un açık ve gizli işlevler ayırımı bağlamında bir cevap vermektedir. Lavau'ya göre, örneğin Fransız Komünist partisinin Roma'daki pleb tribünleri gibi gizli olarak temsil ettiği pleb unsurları onların savunmasını, sözcülüğünü üstlenerek karşı çıktığı sistemle bütünleştirir. Böylece pleb unsurların devrimci atılımını daha sınırlı taleplere yönelterek sistemi güçlendirir, sistemin işlemlerini sağlar, Lavau bu noktada bu işlevin yerine getirilmesinin siyasal sisteme bir katkı olup olmadığı sorusunun önem kazandığını söylemekte; bu sorunun cevabını hem "hayır" hem "evet" olduğunu vurgulamaktadır: Hayır, çünkü sistemin işleyişi üzerinde bozucu etki yaratır.... Evet, çünkü devrimci yönelimleri yönünden saptırır ve bazı patlayıcı durumlarda, bu bölümlerde birarada yaşamının bir aracı olur ⁵³.

Hemen belirtelim ki, Avrupa komünist partilerinin sistemin idamesi işlevi gördüğü fikrinde olan yalnız Lavau değildir. Diğer birçok yazar, bu işlev açısından Sartori'nin formülasyonunu reddetmektedir ⁵⁴.

VIII

Buraya kadar siyaset yazınında parti sistemlerini belli başlı tasnif önerilerini eleştirel bir yaklaşımla sunmuş bulunuyoruz. Bir özet halinde vermek gerekirse, Maisel ve Cooper'in de belirttikleri gibi, ⁵⁵ parti sistemlerinin tasnifinde başlıca yaklaşımlar şunlardır:

1. Klâsik ve hatta şimdi de en geçerli olan yaklaşım, sayısal yaklaşım,
2. Sayısal ölçüte dayanan fakat iktidar dağılımını esas alan ve parti sistemlerini iki kutuplu, çok kutuplu... olarak sınıflayan yaklaşım,

51 Sartori özellikle 3. eleştiri üzerinde durmaktadır. Yazar ölçme sorunundan hareketle, parti sistemlerini tasnifte partileri hesaba katmada başvurulacak iki ölçütü de belirtmektedir. Bu ölçütler koalisyon potansiyeline sahip olma ve pazarlık (ya da şantaj) gücünü göstermektedir.
Bkz., a.g.e., s. 300.

52 "Sistem - dışı", "sistem - içi" partiler kavramı Herman ve Taylor'a aittir. Bkz., Sartori, a.g.e., s. 317-318.

53 Zikreden: Schwatzenberg, a.g.e., s. 480-481.

54 Bkz., J. LaPalombara, *Politics Within Nations*, New Jersey, 1974, s. 513/dipnot 13.

55 L. Maisel - J. Cooper (eds.), *Political Parties: Development and Decay*, Beverly Hills, 1978, s. 12.

3. İdeolojik yoğunluğu, örgütsel yapıyı, işlevsel anlamlılığı esas alan yaklaşım,
4. Yarışmacı ve yarışmacı olmayan sistemler ayırımına dayanan yaklaşım.

Bazı yazarlar bu yaklaşımlardan birine ağırlık verirken, bazı yazarlar da yaklaşımlar arası bir telife (ki, bunun en başarılı örneğini Sartori oluşturmaktadır) gitmektedirler.

İncelemeye çalıştığımız yaklaşımların ortaya çıkardığı sorunlar bir yana, partiler ve parti sistemlerine ilişkin yazının bugün teorik bakımdan bir hayli zengin olduğu ortadadır. Gerçi Sartori, "bir zamanlar teori zengin veri (daha) fakirdi, bugün veri zengin teori fakirdir" demektedir⁵⁶; ama bize kalırsa, bizzat Sartori'nin mükemmel eseri ikinci durumu tekdüz etmektedir.

56 Sartori, *a.g.e.*, s. 297.